

DOI: 10.17951/n.2016.1.141

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. I

SECTION

2016

Aneta Domagała, Urszula Mirecka, Ewa Muzyka-Furtak

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

aneta.domagala@poczta.umcs.lublin.pl

urszula.mirecka@poczta.umcs.lublin.pl

ewa.muzyka-furtak@poczta.umcs.lublin.pl

Edukacja logopedyczna – potrzeby i preferencje
zawodowe słuchaczy studiów podyplomowych

Logopedic Education – Needs and Professional
Preferences of the Postgraduate Students

Streszczenie: W artykule prezentowane są wyniki badań ankietowych dotyczących potrzeb i preferencji zawodowych słuchaczy studiów podyplomowych z zakresu logopedii ogólnej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Badania, przeprowadzone w 50-osobowej grupie, uwzględniały m.in. takie zagadnienia, jak: motywacja do podjęcia studiów logopedycznych, preferencje odnośnie do modelu edukacji, oferty programowej, miejsca zatrudnienia i specjalizacji zawodowej, prognozy dotyczące możliwości podjęcia pracy w zawodzie logopedy.

Słowa kluczowe: edukacja logopedyczna; studia podyplomowe z zakresu logopedii

WPROWADZENIE

W niniejszym artykule podejmujemy tematykę edukacji logopedycznej w kontekście potrzeb i preferencji zawodowych przyszłych logopedów. Obecnie w naszym kraju logopedia rozwija się bardzo prężnie, definiowana/redefiniowana

jest jako dziedzina wiedzy¹, ustala się zakres kompetencji zawodowych logopedy spójny ze standardami przyjętymi w Europie², ustalają się specjalizacje zawodowe (obok oferowanych od lat w ramach studiów specjalizacyjnych: neurologopedii i surdologopedii, a także – dla szerszego grona zainteresowanych – studiów w zakresie emisji głosu czy trudności w czytaniu i pisaniu, wyznaczone są nowe obszary specjalizacji³). W dobie przemian interesujące jest postrzeganie logopedii i zawodu logopedy przez adeptów logopedii. Aktualnie kształcenie logopedów w ramach logopedii ogólnej odbywa się w systemie studiów stacjonarnych oraz na studiach podyplomowych. Ta druga forma kształcenia (jeszcze przed dwudziestu laty jedyna dostępna w naszym kraju dla osób pragnących zostać logopedami) ukierunkowana jest na osoby legitymujące się dyplomem studiów magisterskich (pierwszoplanowo: psychologicznych, pedagogicznych, filologicznych); kwalifikacje do wykonywania zawodu logopedy, choć osobne, stanowią w tym wypadku często dopełnienie nabytych uprzednio kwalifikacji zawodowych, wiedzy, umiejętności, doświadczeń zawodowych.

METODYKA BADAŃ

Problematyka podjętych badań dotyczy edukacji logopedycznej na studiach podyplomowych. W celu rozpoznania potrzeb i preferencji zawodowych słuchaczy podyplomowych studiów logopedycznych przeprowadzono badania ankietowe.

Ankieta, opracowana przez autorki artykułu (zob. Aneks), objęła następujący zakres zagadnień:

1. Motywacja do podjęcia studiów logopedycznych.
2. Uwarunkowania wyboru uczelni prowadzącej studia logopedyczne (w tym przypadku: UMCS).
3. Doświadczenia własne w obszarze logopedii przed podjęciem studiów logopedycznych.

¹ S. Grabias, *Logopedia – nauka o biologicznych uwarunkowaniach języka i zachowaniach językowych*, „Logopedia” 2010/2011, t. 39/40, s. 9–34; tenże, *Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego*, [w:] *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy*, pod red. S. Grabiasa, M. Kurkowskiego, Lublin 2012, s. 15–71.

² *Raport Projektu NetQues for Speech and Language Therapy Education in Europe organizacji zrzeszonych dla podniesienia standardów i jakości programów kształcenia logopedów w Europie*, „Logopedia” 2013, t. 42, s. 287–312.

³ S. Milewski, K. Bray-Kaczorowska, *Czy jest potrzebna gerontologopedia? Późna dorosłość z perspektywy logopedycznej*, „Nowa Logopedia” 2014, t. 5, s. 13–26; D. Pluta-Wojciechowska, *Gerontologopedia – oryginalna perspektywa refleksji naukowej i kształcenia logopedycznego*, „Nowa Logopedia” 2014, t. 5, s. 27–40.

4. Praca logopedy – zainteresowania i preferencje dotyczące poszczególnych jednostek zaburzeń komunikacji słownej i pisemnej.
5. Praca logopedy – preferencje dotyczące miejsce zatrudnienia.
6. Praca logopedy – preferencje dotyczące specjalizacji zawodowej.
7. Kwalifikacje do zawodu logopedy – preferencje dotyczące modelu edukacji.
8. Praca logopedy – inne kwalifikacje zawodowe przydatne do wykonywania zawodu logopedy.
9. Kształcenie logopedów – preferencje odnośnie do oferty programowej.
10. Prognozy odnośnie do możliwości podjęcia pracy w zawodzie.

Badania przeprowadzono w kwietniu 2016 roku w 50-osobowej grupie słuchaczy Podyplomowych Studiów Logopedycznych UMCS w Lublinie (w dwu równolicznych, 25-osobowych grupach studentów I oraz II roku). Badania były dobrowolne i anonimowe, polegały na odręcznym wypełnieniu kwestionariusza.

W badanej grupie znalazło się 49 kobiet oraz 1 mężczyzna. Badani byli w wieku od 23 do 49 lat (15 osób w przedziale 20–29 lat; 25 osób w przedziale 30–39 lat; 9 osób w przedziale 40–49 lat; 1 osoba nie podała swego wieku). Jeśli chodzi o miejsce pracy, wskazano: żłobek, przedszkole (4 osoby), szkołę podstawową, gimnazjum, szkołę ponadgimnazjalną (21 osób), uczelnię wyższą (2 osoby), placówkę dla dzieci niepełnosprawnych/ośrodek rewalidacyjno-wychowawczy (2 osoby), dom dziecka (1 osoba), jednostkę oświatową (1 osoba), inne (7 osób, tu: biuro rachunkowe, własna działalność gospodarcza, biuro spedycji, firma marketingowa, firma szkoleniowa, sklep). 1 osoba była bezrobotna, pozostałe osoby nie podały aktualnego miejsca pracy. Wszyscy badani posiadali wykształcenie wyższe – ukończenie studiów magisterskich stanowi warunek konieczny ubiegania się o przyjęcie na Podyplomowe Studia Logopedyczne UMCS w Lublinie.

REZULTATY BADAŃ

Motywacja do podjęcia studiów logopedycznych

Na pytanie: „Dlaczego podjęła Pani/podjął Pan studia logopedyczne?” badani w zdecydowanej większości odpowiadali, że powodowała nimi chęć uzyskania dodatkowych kwalifikacji, ponad dwukrotnie rzadziej – poszerzenie wiedzy, jeszcze rzadziej – chęć zmiany zawodu (w każdej z badanych grup oraz w badanej populacji ogółem). Ujawniano także dodatkowo powody indywidualne: „większe możliwości pracy, chęć przebywania z ludźmi” (student I roku); „chęć zmiany miejsca pracy”, „zainteresowanie językiem i chęć pracy z ludźmi”, „chęć pomocy własnemu dziecku”, „praca logopedyczna z własnym dzieckiem” (studenci II roku).

Charakterystykę ilościową przedstawia tab. 1a (dane dla populacji nie sumują się do 100% ze względu na możliwość wyboru więcej niż jednej przyczyny spośród podanych oraz dodatkowego określenia indywidualnych powodów podjęcia studiów).

Tab. 1a. Motywacja do podjęcia studiów logopedycznych – dane ogólne odnośnie do przyczyn wskazywanych przez badanych

Odpowiedzi/rodzaje udzielanych odpowiedzi	I rok	II rok	Ogółem
	(odsetek badanych)		
Uzyskanie dodatkowych kwalifikacji	80%	92%	86%
Chęć zmiany zawodu	20%	16%	18%
Poszerzenie wiedzy	32%	44%	38%
Inne	4%	16%	10%

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 1b. Motywacja do podjęcia studiów logopedycznych w układzie jedno- i wieloprzyczynowym

Odpowiedzi/rodzaje udzielanych odpowiedzi	I rok	II rok	Ogółem
	(odsetek badanych)		
Uzyskanie dodatkowych kwalifikacji	56%	36%	46%
Chęć zmiany zawodu	12%	4%	8%
Poszerzenie wiedzy	4%	0%	2%
Uzyskanie dodatkowych kwalifikacji oraz chęć zmiany zawodu	0%	4%	2%
Uzyskanie dodatkowych kwalifikacji oraz poszerzenie wiedzy	16%	32%	24%
Chęć zmiany zawodu oraz poszerzenie wiedzy	4%	0%	2%
Uzyskanie dodatkowych kwalifikacji, chęć zmiany zawodu oraz poszerzenie wiedzy	4%	8%	6%
Jedna lub więcej spośród podanych przyczyn oraz wskazania indywidualne (tu: inne)	4%	16%	10%
Suma	100%	100%	100%

Źródło: opracowanie własne.

W odpowiedzi na pytanie o motywację do podjęcia studiów logopedycznych 56% badanych wskazało jedną przyczynę (odpowiednio: 72% studentów I roku i 40% studentów II roku), 44% badanych – dwie przyczyny lub więcej. Studenci II roku znacznie częściej określali swój wybór jako wieloprzyczynowy oraz informowali dodatkowo o innych jeszcze, indywidualnych powodach podjęcia studiów logopedycznych. W skali całej grupy w przypadku, gdy podawano jedną przyczynę, najczęściej było nią uzyskanie dodatkowych kwalifikacji, o wiele rzadziej chęć zmiany zawodu, wyjątkowo – wyłącznie poszerzenie wiedzy. Dane szczegółowe zestawiono w tab. 1b.

Uwarunkowania wyboru uczelni prowadzącej studia logopedyczne (w tym przypadku: UMCS)

Na pytanie: „Czym kierowała się Pani/kierował się Pan przy wyborze ośrodka, w którym studiuje Pani/Pan logopedię?” badani w zdecydowanej większości wskazywali na opinię o prowadzonych przez UMCS studiach logopedycznych. Mniej niż połowa respondentów wskazała na odległość uniwersytetu od miejsca zamieszkania. Jeszcze rzadziej o wyborze uczelni, zgodnie z uzyskanymi odpowiedziami, decydowała oferta programowa czy fakt ukończenia studiów wyższych na UMCS. Żadna z osób nie podała innych powodów powziętej przez siebie decyzji. Charakterystykę ilościową zawiera tab. 2a (dane dla populacji nie sumują się do 100% ze względu na możliwość wyboru więcej niż jednej przyczyny spośród podanych).

Tab. 2a. Uwarunkowania wyboru uczelni – dane ogólne odnośnie do przyczyn wskazywanych przez badanych

Odpowiedzi/rodzaje udzielanych odpowiedzi	I rok	II rok	Ogółem
	(odsetek badanych)		
Odległość uniwersytetu od miejsca zamieszkania	40%	44%	42%
Opinia o prowadzonych przez UMCS studiach logopedycznych	84%	76%	80%
Oferta programowa	28%	16%	22%
Ze względu na ukończenie studiów wyższych na UMCS	12%	32%	22%
Inne	0%	0%	0%

Źródło: opracowanie własne.

W odpowiedzi na pytanie o motywację przy wyborze uczelni 46% badanych wskazało jedną przyczynę (odpowiednio: 44% studentów I roku i 48% studentów II roku), natomiast 54% badanych – dwie przyczyny lub więcej. W przypadku, gdy podawano jedną przyczynę, najczęściej była nią opinia o prowadzonych przez UMCS studiach logopedycznych (średnio co trzeci badany, tak na I, jak i na II roku), o wiele rzadziej takie czynniki, jak oferta programowa oraz odległość uniwersytetu od miejsca zamieszkania (na równi w skali całej populacji, a w odniesieniu do wyróżnionych grup – rzadziej na I niż na II roku). Nie stwierdzono przypadku, by wyłącznym powodem podjęcia studiów logopedycznych na UMCS był fakt wcześniejszego ukończenia studiów wyższych na UMCS. Dane szczegółowe zamieszczono w tab. 2b.

Tab. 2b. Uwarunkowania wyboru uczelni w układzie jedno- i wieloprzyczynowym

Odpowiedzi/ Rodzaje udzielanych odpowiedzi	I rok	II rok	Ogółem
	(odsetek badanych)		
Odległość uniwersytetu od miejsca zamieszkania	4%	8%	6%
Opinia o prowadzonych przez UMCS studiach logopedycznych	36%	32%	34%
Oferta programowa	4%	8%	6%
Ze względu na ukończenie studiów wyższych na UMCS	0%	0%	0%
Odległość uniwersytetu od miejsca zamieszkania oraz opinia o prowadzonych przez UMCS studiach logopedycznych	24%	16%	20%
Odległość uniwersytetu od miejsca zamieszkania oraz oferta programowa	8%	0%	4%
Odległość uniwersytetu od miejsca zamieszkania oraz ze względu na ukończenie studiów wyższych na UMCS	0%	8%	4%
Opinia o prowadzonych przez UMCS studiach logopedycznych oraz oferta programowa	12%	0%	6%
Opinia o prowadzonych przez UMCS studiach logopedycznych oraz ze względu na ukończenie studiów wyższych na UMCS	4%	12%	8%
Odległość uniwersytetu od miejsca zamieszkania, opinia o prowadzonych przez UMCS studiach logopedycznych oraz ze względu na ukończenie studiów wyższych na UMCS	4%	8%	6%
Odległość uniwersytetu od miejsca zamieszkania, opinia o prowadzonych przez UMCS studiach logopedycznych oraz oferta programowa	0%	4%	2%
Opinia o prowadzonych przez UMCS studiach logopedycznych, oferta programowa oraz ze względu na ukończenie studiów wyższych na UMCS	4%	4%	4%
Inne	0%	0%	0%
Suma	100%	100%	100%

Źródło: opracowanie własne.

Doświadczenia własne w obszarze logopedii przed podjęciem studiów logopedycznych

W odpowiedzi na pytanie: „Z jakimi przypadkami zaburzeń mowy (komunikacji ustnej lub pisemnej) spotkała się Pani/spotkał się Pan osobiście przed podjęciem studiów logopedycznych?” badani wymieniali najczęściej dyslalię (w skali całej grupy odnotowano 54% wskazań, jednak dwukrotnie częściej na dyslalię wskazywali studenci II roku, co należy wiązać ze wzrostem wiedzy na temat dyslalii i jej typów po zakończeniu przedmiotu poświęconego tej problematyce na studiach), jąkanie (w skali całej grupy – 48% wskazań) oraz dysleksję, dysortografię i dysgrafię (w skali całej grupy – 26% wskazań, więcej przypadków w grupie studentów I roku, lecz w grupie studentów II roku dodatkowo

wskazywano na trudności w czytaniu i pisaniu, co należy łączyć z lepszą znajomością nomenklatury w toku realizacji przedmiotu poświęconego tej problematyce na studiach). Badani z II roku uwzględnili (a zatem byli w stanie zidentyfikować w swym otoczeniu, odwołując się do okresu przed rozpoczęciem studiów logopedycznych) przypadki gielkotu, zaburzeń mowy w demencji czy zaburzeń mowy w zespole Aspergera, czego nie zarejestrowano w grupie studentów I roku. O badanych z I roku można by sądzić, że ich doświadczenia osobiste w kontakcie z osobami z zaburzeniami mowy są skromniejsze (4 osoby podały tylko po jednej jednostce patologii, jedna osoba nie wymieniła żadnej) – większa liczba wskazań w grupie studentów II roku warunkowana była jednak najpewniej wzrostem wiedzy na temat symptomatologii poszczególnych jednostek patologii mowy, a doświadczenia osobiste niekoniecznie musiały być bogatsze.

Należy stwierdzić, że doświadczenia własne badanych odnoszą się w większości do logopedii wieku rozwojowego – w aspekcie ilościowym uwyraźniają się najpowszechniejsze problemy logopedyczne występujące u dzieci. Jest to zrozumiałe w kontekście pracy zawodowej ankietowanych – w badanej populacji zdecydowanie dominują nauczyciele, pedagodzy.

Charakterystykę ilościową zawiera tab. 3 (dane dla populacji nie sumują się do 100% ze względu na możliwość podania więcej niż jednej jednostki zaburzeń komunikacji językowej [tu: obok jednostek patologii mowy uwzględniono zespoły chorobowe zgodnie z odpowiedziami uzyskanymi od ankietowanych]).

Tab. 3. Doświadczenia własne przed podjęciem studiów logopedycznych, dotyczące zaburzeń komunikacji słownej i pisemnej

Odpowiedzi/rodzaje udzielanych odpowiedzi	I rok	II rok	Ogółem
	(odsetek badanych)		
Dyslalia i jej rodzaje (np. rotacyzm, sygmacyzm)	36%	72%	54%
Dysglosja (np. mowa osób z rozszczepem podniebienia)	16%	0%	8%
Jąkanie	52%	44%	48%
Gielkot	0%	4%	2%
Niepłynność mowy	4%	0%	2%
Alalia	12%	12%	12%
Opóźniony rozwój mowy	12%	24%	18%
Oligofazja	12%	12%	12%
Zespół Downa	4%	4%	4%
Głuchota/niedosłuch	4%	0%	2%
Autyzm	8%	12%	10%
Zespół Aspergera	0%	8%	4%
Mutyzm	8%	4%	6%

Odpowiedzi/rodzaje udzielanych odpowiedzi	I rok	II rok	Ogółem
	(odsetek badanych)		
Afazja	4%	8%	6%
Dyzartria	8%	4%	6%
Zaburzenia mowy w demencji	0%	4%	2%
Dysleksja, dysortografia, dysgrafia	36%	16%	26%
Trudności w czytaniu i pisaniu	0%	8%	4%
Brak wskazań	4%	0%	2%

Źródło: opracowanie własne.

Praca logopedy – preferencje dotyczące poszczególnych jednostek zaburzeń komunikacji słownej i pisemnej

W odpowiedzi na pytanie: „Jakimi przypadkami zaburzeń mowy (komunikacji ustnej lub pisemnej) chciałaby Pani/chciałby Pan zajmować się po ukończeniu studiów logopedycznych?” badani wymieniali najczęściej dyslalię (w skali całej grupy odnotowano 42% wskazań), jąkanie (24%), afazję (20%) oraz zaburzenia komunikacji pisemnej – trudności w czytaniu i pisaniu, w tym dysleksję (16%), przy czym odsetek osób deklarujących takie preferencje wyższy był w grupie studentów II roku.

Stosunkowo duży odsetek studentów I roku (28%) charakteryzowały wskazania ogólne (np. „Chciałabym pomagać wszystkim tym, którzy potrzebują porady i pomocy logopedycznej”, „Zamierzam pracować z dziećmi w wieku przedszkolnym w placówce, w której pracuję”) lub bezpośrednie stwierdzenia, że zainteresowania badanego odnośnie do poszczególnych jednostek patologii mowy nie są jeszcze dookreślone (np. „Nie mam jeszcze ściśle sprecyzowanych”, „Trudno powiedzieć”). Ponadto u jednej osoby odnotowano brak jakiegokolwiek wskazania.

W obydwu grupach (przy czym wyższy odsetek stwierdzono w grupie studentów II roku) często występowały wskazania na dwie lub więcej jednostki patologii o podobnym charakterze (np. odnoszące się do wieku przedszkolnego/szkolnego, zasadzające się na zaburzeniach sprawności realizacyjnych czy mogące współwystępować ze sobą, typu: dyslalia i trudności w czytaniu i pisaniu). Na tej podstawie można wnosić, że wielu ankietowanych, zwłaszcza tych, którzy wkrótce ukończą studia, poszukuje w obszarze logopedii możliwości realizacji swoich zainteresowań zawodowych w sposób spójny – zwykle w odniesieniu do najczęstszych problemów logopedycznych, które mogą przejawiać dzieci w wieku przedszkolnym/szkolnym.

Zarówno w jednej, jak i drugiej grupie (choć w grupie studentów I roku częściej) znalazły się osoby preferujące wyłącznie jedną z grup pacjentów (np. osoby laryngektomowane czy osoby z niedosłuchem), wąsko ukierunkowane na wybraną jednostkę zaburzeń komunikacji językowej.

Charakterystykę ilościową zawiera tab. 4 (dane dla populacji nie sumują się do 100% ze względu na możliwość podania dowolnej liczby jednostek zaburzeń komunikacji językowej).

Tab. 4. Praca logopedy – zainteresowania i preferencje dotyczące poszczególnych jednostek zaburzeń komunikacji słownej i pisemnej

Odpowiedzi/rodzaje udzielanych odpowiedzi	I rok	II rok	Ogółem
	(odsetek badanych)		
Dyslalia	28%	56%	42%
Dysglosja	8%	4%	6%
Jąkanie	16%	32%	24%
Alalia	4%	4%	4%
Opóźniony rozwój mowy	8%	12%	10%
Oligofazja	8%	4%	6%
Głuchota/niedosłuch	8%	4%	6%
Autyzm	12%	0%	6%
Mutyzm	4%	0%	2%
Afazja	12%	28%	20%
Dyzartria	8%	0%	4%
Trudności w czytaniu i pisaniu, w tym dysleksja	16%	16%	16%
Wskazania ogólne, brak preferencji	24%	8%	16%
Brak wskazań	4%	0%	2%

Źródło: opracowanie własne.

Praca logopedy – preferencje dotyczące miejsca zatrudnienia

W odpowiedzi na pytanie: „Gdzie chciałaby Pani/chciałby Pan pracować jako logopeda?” badani wskazywali zwykle wiele rodzajów placówek (dwie lub więcej), a wśród nich najczęściej takie, jak: szkoła (w skali całej grupy odnotowano 48% wskazań), prywatny gabinet (46%), poradnia psychologiczno-pedagogiczna (44%) oraz przedszkole (42%). Na placówki medialne wskazywano wyjątkowo. Jeśli badani dokonali wyboru tylko jednego rodzaju placówki, to najczęściej była to szkoła lub przedszkole, nigdy zaś w grupie studentów I roku szpital bądź przychodnia służby zdrowia, a w grupie studentów II roku, oprócz szpitala czy przychodni służby zdrowia, nigdy wyłącznie: szkoła specjalna, gabinet prywatny, placówki medialne. Więcej rozmaitych opcji częściej wybierali studenci

II roku (niebawem, po ukończeniu studiów, będą poszukiwać pracy jako logopedzi, prawdopodobnie więc ich plany w większym stopniu odpowiadają realiom rynku pracy; w swych wyborach muszą być elastyczni).

Można stwierdzić, że większość badanych zatrudnienie w zawodzie logopedy chciałoby znaleźć w różnego typu placówkach oświatowych (a dla części osób dopełnieniem aktywności zawodowej w oświacie byłaby praca w gabinecie prywatnym).

Charakterystykę ilościową przedstawia tab. 5 (dane dla populacji nie sumują się do 100% ze względu na możliwość wyboru jednej placówki lub większej ich liczby).

Tab. 5. Praca logopedy – preferencje dotyczące miejsca zatrudnienia

Odpowiedzi/rodzaje udzielanych odpowiedzi	I rok	II rok	Ogółem
	(odsetek badanych)		
Szpital	16%	16%	16%
Poradnia psychologiczno-pedagogiczna	32%	56%	44%
Szkoła	40%	56%	48%
Szkoła specjalna	16%	4%	10%
Przedszkole	44%	40%	42%
Prywatny gabinet	40%	52%	46%
Przychodnia służby zdrowia	24%	28%	26%
Placówki medialne (radio, telewizja)	4%	4%	4%
Brak wskazań	4%	0%	2%

Źródło: opracowanie własne.

Praca logopedy – preferencje dotyczące specjalizacji zawodowej

Polecenie, by wskazać rozważane przez badanego kierunki specjalizacji zawodowej, doksztalcania się w obszarze logopedii („Jeśli miałyby Pani/miałyby Pan kontynuować naukę, byłyby to studia w zakresie: neurologopedii, surdologopedii, gerontologopedii, różnego typu terapii logopedycznej, trudności w czytaniu i pisaniu), pozwoliło ustalić, że większość badanych specjalizowałoby się w jednym obszarze, wybierając najczęściej neurologopedię (w skali całej grupy – 70%, w grupie studentów I roku – 76%, w grupie studentów II roku – 64%). Neurologopedia była także wybierana najczęściej jako jedna z wielu specjalizacji, do których skłaniają się lub które planują poszczególne osoby. Należy stwierdzić, że studenci II roku częściej wskazywali więcej rozmaitych opcji (niebawem, po ukończeniu studiów, będą mogli kontynuować naukę i wybrać specjalizację – wybór ten nastąpi w bliższej perspektywie niż w przypadku studentów I roku).

Najrzadziej wybierano logopedię artystyczną i tylko jako jedyną opcję spośród podanych, co sygnalizuje sprecyzowane zainteresowania w tym – szczególnie dla logopedii, bo wymagającym specjalnych umiejętności – obszarze (2% w skali grupy). Wyjątkowo wybierano również gerontologopedię (2%), choć w tym przypadku nikt nie rozważał tej specjalizacji jako jedynej opcji dalszego kształcenia.

Dane ilościowe zamieszczono w tab. 6 (nie sumują się do 100% ze względu na możliwość wyboru jednej opcji spośród podanych lub większej ich liczby).

Tab. 6. Praca logopedy – preferencje dotyczące specjalizacji zawodowej

Odpowiedzi/rodzaje udzielanych odpowiedzi	I rok	II rok	Ogółem
	(odsetek badanych)		
Neurologopedia	32%	20%	48%
Surdologopedia	16%	16%	26%
Gerontologopedia	0%	0%	0%
Terapia logopedyczna różnego typu	8%	20%	32%
Trudności w czytaniu i pisaniu	16%	8%	18%
Logopedia artystyczna	4%	0%	2%
Neurologopedia oraz surdologopedia	8%	4%	6%
Neurologopedia oraz terapia logopedyczna różnego typu	8%	8%	8%
Neurologopedia oraz trudności w czytaniu i pisaniu	0%	4%	2%
Surdologopedia oraz terapia logopedyczna różnego typu	0%	4%	2%
Trudności w czytaniu i pisaniu oraz terapia logopedyczna różnego typu	0%	4%	2%
Neurologopedia, surdologopedia oraz terapia logopedyczna różnego typu	0%	4%	2%
Neurologopedia, trudności w czytaniu i pisaniu oraz terapia logopedyczna różnego typu	0%	4%	2%
Neurologopedia, gerontologopedia oraz terapia logopedyczna różnego typu	0%	4%	2%
Brak decyzji	8%	0%	4%
Suma	100%	100%	100%

Źródło: opracowanie własne.

Kwalifikacje do zawodu logopedy – preferencje dotyczące modelu edukacji

Na pytanie: „Czy wolałaby Pani/wolałby Pan studiować logopedię w systemie studiów dziennych czy na studiach podyplomowych?” badani odpowiadali: w systemie studiów dziennych – w skali całej grupy 52% studentów; w systemie studiów podyplomowych – odpowiednio: 48% studentów (wystąpiły nieznaczne

różnice między dwiema wyróżnionymi grupami – na I roku wyższy odsetek badanych skłaniał się ku studiom dziennym, na II roku – ku studiom podyplomowym). Dane szczegółowe zamieszczono w tab. 7.

Tab. 7. Kwalifikacje do zawodu logopedy – preferencje dotyczące modelu edukacji

Odpowiedzi/rodzaje udzielanych odpowiedzi	I rok	II rok	Ogółem
	(odsetek badanych)		
Studia dzienne	44%	52%	48%
Studia podyplomowe	56%	48%	52%
Suma	100%	100%	100%

Źródło: opracowanie własne.

Jeśli studia dzienne wydawały się dla przyszłego logopedy lepszym wyborem, to dlatego, że – jak argumentowali badani – dają one możliwość opanowania szerszej wiedzy w sposób systematyczny (tu np. „więcej zagadnień, bardziej rozszerzony zakres materiału”, „więcej czasu na przyswojenie wiedzy, systematyczne, częstsze zajęcia”, „więcej możliwości poznawania, dokładnego przeanalizowania materiału, a przede wszystkim liczba godzin zajęć”, „więcej zajęć, więcej czasu na przygotowanie, rozszerzony materiał”, „wiedza podawana jest w bardziej przystępny sposób [mniejsza liczba godzin jednego dnia, nie ma długich przerw pomiędzy spotkaniami]”) oraz niezbędnych umiejętności (tu np. „więcej godzin z terapii”, „lepszy warsztat pracy, przygotowanie do pracy”, „więcej zajęć, więcej praktyki”, „dają większą wiedzę i przede wszystkim umiejętności praktyczne, bo jest więcej czasu”), ponadto studia dzienne są bezpłatne. Niestety, jak stwierdzali niektórzy, na tym etapie swojego życia nie mogli już zdecydować się na podjęcie studiów dziennych (tu np. „dla dorosłej osoby aktywnej zawodowo studia dzienne nie są możliwe”, „zaraz po maturze stacjonarne, ale jako dodatkowe – podyplomowe”, „brak możliwości podjęcia studiów dziennych ze względu na pracę i obowiązki rodzinne”, „konieczność kontynuowania pracy zawodowej”).

Jeśli studia podyplomowe wydawały się lepszym wyborem, to bezsprzecznie ze względów organizacyjnych (tu np. „komfort dobrego funkcjonowania w życiu, spełniania ról społecznych [praca, rodzina]”, „wiek zobowiązuje do bycia czynną zawodowo, a nie bycia wiecznym studentem”, „zbyt duża odległość od miejsca zamieszkania uniemożliwia studiowanie stacjonarne”, „brak możliwości dojazdów w ciągu tygodnia”, zaletą jest „czas i system zjazdów weekendowych”, „zjazdy są weekendowe, możliwość jednoczesnej pracy zawodowej”, „krótszy czas trwania studiów”). Dla osób pracujących „studia podyplomowe są dobrą alternatywą”, „są uzupełnieniem dotychczasowej wiedzy i doświadczeń zawodowych”.

Praca logopedy – inne kwalifikacje zawodowe przydatne do wykonywania zawodu logopedy

Na pytanie: „Jakie dodatkowe wykształcenie jest, Pani/Pana zdaniem, logopedzie szczególnie przydatne?” badani wskazywali najczęściej: psychologię (w skali całej grupy – 60% badanych), pedagogikę (58%) oraz filologię polską (24%). Porównawczo studenci II roku częściej uwzględniali w swych wyborach psychologię i filologię polską niż studenci I roku (w tym wypadku wyższy był odsetek wskazań na pedagogikę). Można więc stwierdzić, że studenci bardziej zaawansowani w nauce dostrzegają większe znaczenie wiedzy psychologicznej i językoznawczej dla efektywnego funkcjonowania w zawodzie logopedy. W obydwu grupach odnośnie do pedagogiki niekiedy dookreślano specjalność/specjalizację (tu: pedagogika wczesnoszkolna, specjalna, oligofrenopedagogika, terapia pedagogiczna), podobnie było w wypadku psychologii (tu: neuropsychologia).

Dodatkowo trzeba zwrócić uwagę na to, że studenci I roku rzadziej niż studenci II roku wskazywali wyłącznie jeden rodzaj dodatkowych kwalifikacji zawodowych przydatnych w zawodzie logopedy (odpowiednio: 24% badanych w grupie studentów I roku, 32% – w grupie studentów II roku). Studenci II roku uwzględniali więcej różnych wskazań – można sądzić, że mocniej dostrzegali związki między poszczególnymi dyscyplinami naukowymi, ich dopełnianie się, korzyści płynące z sięgania po wiedzę z zakresu nauk pokrewnych. Ich odpowiedzi silniej dają wyraz interdyscyplinarności logopedii.

W tym obszarze zagadnień część osób uwzględniła także specjalizacje w obrębie samej logopedii, co sygnalizuje potrzebę pogłębiania wiedzy specjalistycznej łączącej problematykę podejmowaną z różnych perspektyw w różnych dziedzinach nauki. Dane ilościowe zamieszczono w tab. 8.

Tab. 8. Praca logopedy – inne kwalifikacje zawodowe przydatne do wykonywania zawodu logopedy

Odpowiedzi/rodzaje udzielanych odpowiedzi	I rok	II rok	Ogółem
	(odsetek badanych)		
Psychologia	52%	68%	60%
Pedagogika	60%	56%	58%
Filologia polska	12%	36%	24%
Nauki medyczne	8%	4%	6%
Nauki biologiczne	4%	0%	2%
Retoryka	4%	0%	2%
Brak wskazań	8%	0%	2%

Źródło: opracowanie własne.

Kształcenie logopedów – preferencje odnośnie do oferty programowej

Na pytanie: „Co zmieniłaby Pani/zmieniłby Pan w programie podyplomowych studiów logopedycznych?” badani wskazywali najczęściej na potrzebę zwiększenia liczby godzin praktyk (w skali całej grupy – 52%, przy czym większy odsetek w grupie studentów II roku) oraz zakresu zagadnień praktycznych na zajęciach kursowych (odpowiednio – 46%).

W grupie studentów I roku pojawiały się wskazania dotyczące konkretnych przedmiotów/bloków zajęć, choć oceny bywały rozbieżne (tu podpowiadano: „więcej godzin z fonologii i przedmiotów językowych” *versus* „mniej językoznawstwa”, „mniej nauki o języku”). Krytycznie odnoszono się do zajęć dotyczących treści ogólnych, podstaw logopedii, mało związanych – zdaniem badanych – z przygotowaniem zawodowym (tu np. „więcej zajęć odwołujących się do logopedii, a nie ogólnych”, „część przedmiotów, a czasem ich zakres [anatomia, szczegółowa nauka o języku], nieprzydatne w pracy, więcej zajęć z konkretnych prac logopedycznych”, „zmniejszenie liczby godzin z przedmiotów niezbyt przydatnych do pracy logopedy”, „zmniejszenie liczby godzin zajęć niepotrzebnych do wykonywania zawodu logopedy”).

W grupie studentów II roku nie odnotowano uwag dotyczących konkretnych przedmiotów/bloków zajęć, częściej postulowano jednak o większy zakres zagadnień praktycznych na zajęciach kursowych (tu np. „więcej zajęć z wykorzystaniem wiedzy teoretycznej w praktyce”, „praktyczne ćwiczenia pod okiem wykładowcy, aby mógł poprawić mnie, zasugerować postępowanie z pacjentem”, „więcej zajęć praktycznych z pacjentami z rzadziej występującymi wadami”, „więcej ćwiczeń z zaliczeniami, nie teorii”). W tej grupie odnotowano również postulat, by zmniejszyć liczbę egzaminów (tu: „egzamin tylko z przedmiotów koniecznych”).

Tab. 9. Kształcenie logopedów – preferencje odnośnie do oferty programowej

Odpowiedzi/rodzaje udzielanych odpowiedzi	I rok	II rok	Ogółem
	(odsetek badanych)		
Zwiększenie liczby godzin praktyk	40%	64%	52%
Zwiększenie zakresu zagadnień praktycznych na zajęciach kursowych	32%	60%	46%
Brak potrzeby zmian	8%	16%	12%
Brak wskazań	36%	20%	28%

Źródło: opracowanie własne.

Część osób wskazała, że nie widzi potrzeby żadnych zmian w ofercie programowej (w skali grupy – 12%), przy czym dwukrotnie częściej ocenę taką sformułowali studenci II roku. Studenci I roku częściej nie podejmowali się oceny oferty programowej (brak wskazań u 36% badanych, w grupie studentów II roku odpowiednio – 20%).

Charakterystykę ilościową zawiera tab. 9 (dane dla populacji nie sumują się do 100% ze względu na możliwość sformułowania dowolnej liczby uwag dotyczących oferty programowej).

Prognozy odnośnie do możliwości podjęcia pracy w zawodzie

Na pytanie: „Czy po skończeniu studiów liczy Pani/Pan na szybkie znalezienie pracy w zawodzie logopedy?” badani w większości odpowiadali twierdząco (76% osób w skali całej grupy, a porównawczo między grupami – wyższy odsetek studentów I roku). Dane ilościowe zestawiono w tab. 10. W kategorii „Inne” sytuowano wskazania, że badany obecnie nie planuje pracy w zawodzie logopedy (zob. uwagi poniżej).

Tab. 10. Prognozy odnośnie do możliwości podjęcia pracy w zawodzie

Odpowiedzi	I rok	II rok	Ogółem
	(odsetek badanych)		
Tak	84%	68%	76%
Nie	12%	20%	16%
Inne	4%	12%	8%
Suma	100%	100%	100%

Źródło: opracowanie własne.

Jeśli badani odpowiadali twierdząco, zwykle objaśniali, że ich plany zawodowe są już skonkretyzowane, w porozumieniu z przyszłym pracodawcą (tu np. „studia logopedyczne zaproponowała mi dyrektor placówki, w której pracuję, ponieważ już jest duże zapotrzebowanie na logopedę”, „w szkole, w której pracuję, potrzebny jest logopeda”, „w mojej okolicy potrzebna jest pomoc logopedy”, „w przedszkolu, w którym pracuję, poszukiwany jest logopeda”, będę logopedą „w placówce, w której pracuję obecnie”, „bo w placówce są godziny dodatkowe”, „przed rozpoczęciem studiów dowiedziałam się o możliwości pracy”) bądź – mimo braku konkretnych propozycji zawodowych – są zdeterminowani, by znaleźć zatrudnienie („w trakcie studiów staram się podjąć już próby znalezienia nowego miejsca pracy, szczególnie poprzez praktyki, które odbywa się w trakcie studiów”, „nie ograniczam się do poszukiwań pracy w moim miejscu

zamieszkania”), nawet zdecydowani/skłonni sami stworzyć sobie miejsce pracy („założę swój gabinet”, podjąc pracę „bardzo bym chciała, jeżeli to będzie nie-możliwe, być może zdecyduję się otworzyć własną działalność”).

Wiele osób liczy na szybkie znalezienie pracy z uwagi na rosnące potrzeby społeczne (tu np. „bo mało jest logopedów, dla dobrego logopedy praca zawsze się znajdzie”, „wciąż brakuje wykwalifikowanych logopedów z pasją, którzy spełniają się w swoim zawodzie i osiągają efekty, jest zapotrzebowanie na takich specjalistów”, „ponieważ ilość zaburzeń mowy wśród dzieci rośnie bardzo szybko, w związku z rozwojem techniki coraz mniej dzieci komunikuje się ze sobą, mowa nie jest ćwiczona”, „zauważa się ogromną świadomość rodziców w zakresie możliwości udzielenia pomocy dzieciom z różnymi dysfunkcjami oraz możliwości wynikające z rozporządzeń”, „jest to zawód coraz bardziej potrzebny, taki znak czasu”, „jest duża potrzeba pomocy dzieciom i dorosłym po przebytych chorobach, wypadkach”, „w moim regionie nie ma wielu logopedów, a zapotrzebowanie rośnie”, „w mojej miejscowości panuje »niż« logopedyczny”).

W obydwu grupach (I oraz II rok studiów) wskazywano na korzyści związane z uzyskaniem kwalifikacji zawodowych (tu np. „liczę, że dodatkowe kwalifikacje będą cenione na rynku pracy”), studenci II roku zaś, chętni podjąc pracę w zawodzie logopedy niezwłocznie, dodatkowo zwracali uwagę na to, by jak najlepiej wykorzystać swój potencjał po ukończeniu studiów (tu np. „im szybciej zaczęłabym pracę jako logopeda, większy zasób wiedzy zostanie »przy mnie«, najwięcej można się nauczyć, pracując”, „nawet minimalny wymiar pracy w zawodzie pomógłby mi zdobyć doświadczenie i utrwalić lub zweryfikować podstawy teoretyczne”, „chciałabym jak najszybciej znaleźć pracę, żeby jak najszybciej zbierać doświadczenia”, „umiałabym zdobytą wiedzę wykorzystać w praktyce”).

Jeśli natomiast badani wskazywali, że nie liczą na szybkie podjęcie pracy w zawodzie logopedy, to argumentowali to przewidywanymi trudnościami ze znalezieniem zatrudnienia (tu np. „duża liczba logopedów na rynku pracy”, „na rynku jest mało ofert pracy”), pojedyncze osoby – z obawy o swoje kompetencje zawodowe – były skłonne odsunąć zatrudnienie na stanowisku logopedy w czasie (tu np. „ponieważ chciałabym się najpierw wdrożyć, prowadząc terapię jako dodatkowe zajęcia, natomiast z pewnością, gdy będę czuła się już pewna swoich umiejętności, będę szukała pracy w zawodzie logopedy, nawet jako dodatkowe zajęcia”, „brak wystarczającej wiedzy”). Wyjątkowo podkreślano także, że celem ukończenia studiów logopedycznych było podniesienie poziomu wiedzy specjalistycznej, użytecznej przy wykonywaniu obecnych obowiązków zawodowych (tu np. „nie będę szukała tego typu zatrudnienia – wiedza logopedyczna to dodatkowa wiedza dla mojego aktualnego zawodu”, „posiadam pracę, to tylko zwiększenie kwalifikacji”).

Generalnie prognozy odnośnie do możliwości szybkiego podjęcia pracy w zawodzie były raczej optymistyczne, przede wszystkim z uwagi na potrzeby w systemie oświaty, warunkowane społecznie.

ZAKOŃCZENIE

Przeprowadzone badania pozwalają określić potrzeby i preferencje zawodowe słuchaczy studiów podyplomowych. Mając na uwadze wskazania cechujące większość osób badanych, można uwyraźnić następujące ustalenia płynące z badań:

1. Słuchacze studiów podyplomowych najczęściej zmotywowani byli do podjęcia studiów logopedycznych chęcią rozwoju zawodowego – pragnęli uzyskać dodatkowe kwalifikacje zawodowe. Dokonując wyboru uczelni prowadzącej studia logopedyczne (w tym przypadku: UMCS), kierowali się pierwszoplanowo opinią o prowadzonych przez UMCS studiach logopedycznych. Przed podjęciem studiów logopedycznych posiadali doświadczenia własne w obszarze logopedii, w kontakcie z osobami z zaburzeniami mowy (komunikacji ustnej lub pisemnej) najczęściej były to: dyslalia, jąkanie oraz dysleksja, dysortografia i dysgrafia.

2. Odnośnie do poszczególnych jednostek zaburzeń komunikacji słownej i pisemnej ich preferencje zawodowe skupiają się wokół dyslalii, jąkania, afazji, zaburzeń komunikacji pisemnej – trudności w czytaniu i pisaniu, w tym dysleksji. Większość badanych chciałaby zatrudnić się w różnego typu placówkach oświatowych: szkole, poradni psychologiczno-pedagogicznej, przedszkolu (dla części osób dopełnieniem aktywności zawodowej w oświacie byłaby praca w gabinecie prywatnym). Jeśli chodzi o preferencje dotyczące specjalizacji zawodowej, większość badanych specjalizowałaby się w jednym obszarze, wybierając najczęściej neurologopedię.

3. Odnośnie do kwalifikacji zawodowych uzyskiwanych w systemie studiów dziennych i na studiach podyplomowych – modelu edukacji logopedycznej – stanowiska i opinie słuchaczy są podzielone. Będąc słuchaczami studiów podyplomowych, badani przywołują liczne argumenty przemawiające za tym, że dla przyszłego logopedy lepszym wyborem byłyby studia dzienne, dające możliwość opanowania szerszej wiedzy w sposób systematyczny oraz niezbędnych umiejętności, ponadto studia stacjonarne są bezpłatne. Dla osób aktywnych zawodowo, nauczycieli czy pedagogów dbających o własny rozwój zawodowy studia podyplomowe są jednak koniecznością, dobrą alternatywą ze względów organizacyjnych. Badani ocenili, że logopedzie przydatne są inne kwalifikacje zawodowe, dodatkowe wykształcenie, przede wszystkim z zakresu psychologii, pedagogiki i filologii polskiej. Odnośnie do oferty programowej dla przyszłych

logopedów badani wskazywali najczęściej na potrzebę lepszego przygotowania praktycznego do wykonywania zawodu logopedy. Prognozy dotyczące możliwości niezwłocznego podjęcia pracy w zawodzie były w badanej grupie raczej optymistyczne.

4. Potrzeby i preferencje studentów I oraz II roku nie są tożsame (tak jak wskazano w omówieniu wyników badań) – część z nich kształtuje się/zostaje rozpoznana w toku edukacji logopedycznej.

BIBLIOGRAFIA

- Grabias S., *Logopedia – nauka o biologicznych uwarunkowaniach języka i zachowaniach językowych*, „Logopedia” 2010/2011, t. 39/40, s. 9–34.
- Grabias S., *Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego*, [w:] *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy*, pod red. S. Grabiasa, M. Kurkowskiego, Lublin 2012, s. 15–71.
- Milewski S., Bray-Kaczorowska K., *Czy jest potrzebna gerontologopedia? Późna dorosłość z perspektywy logopedycznej*, „Nowa Logopedia” 2014, t. 5, s. 13–26.
- Pluta-Wojciechowska D., *Gerontologopedia – oryginalna perspektywa refleksji naukowej i kształcenia logopedycznego*, „Nowa Logopedia” 2014, t. 5, s. 27–40.
- Raport Projektu NetQues for Speech and Language Therapy Education in Europe organizacji zrzeszonych dla podniesienia standardów i jakości programów kształcenia logopedów w Europie*, „Logopedia” 2013, t. 42, s. 287–312.

Summary: The article presents the results of the survey about the needs and preferences of postgraduate students in general logopedics at the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. The survey, which was conducted in the group of 50 students, considered, among other things, the issues such as motivation to study logopedics, preferences of educational model, programme, place of employment, vocational speciality and projections of the possibility of being employed as a speech therapist.

Keywords: logopedic education; postgraduate studies in logopedics

Aneks

Ankieta dla słuchaczy studiów podyplomowych
(oprac. A. Domagała, U. Mirecka, E. Muzyka-Furtak)

Płeć: kobieta, mężczyzna (*proszę zakreślić prawidłową odpowiedź*)

Wiek:.....

Miejsce pracy (bez podawania adresu):.....

Ukończone studia wyższe magisterskie i podyplomowe:.....

.....

1. Dlaczego podjęła Pani/podjął Pan studia logopedyczne? (*proszę zakreślić lub wpisać właściwą odpowiedź lub odpowiedzi*)

a) chęć zmiany zawodu,

b) uzyskanie dodatkowych kwalifikacji,

c) poszerzenie wiedzy,

d) inne: .....

2. Czym kierowała się Pani/kierował się Pan przy wyborze ośrodka, w którym studiuje Pani/Pan logopedię? (*proszę zakreślić lub wpisać właściwą odpowiedź lub odpowiedzi*)

a) odległość uniwersytetu od miejsca zamieszkania,

b) opinia o prowadzonych przez UMCS studiach logopedycznych,

c) oferta programowa,

d) ze względu na ukończenie studiów wyższych na UMCS,

e) inne: .....

3. Z jakimi przypadkami zaburzeń mowy (komunikacji ustnej lub pisemnej) spotkała się Pani/spotkał się Pan osobiście przed podjęciem studiów logopedycznych?

.....

.....

4. Jakimi przypadkami zaburzeń mowy (komunikacji ustnej lub pisemnej) chciałaby Pani/chciałby Pan zajmować się po ukończeniu studiów logopedycznych?

.....

.....

5. Gdzie chciałaby Pani/chciałby Pan pracować jako logopeda: (*proszę zakreślić odpowiedź lub odpowiedzi*)

a) szpital,

b) poradnia psychologiczno-pedagogiczna,

c) szkoła,

d) szkoła specjalna,

e) przedszkole,

f) prywatny gabinet,

g) przychodnia służby zdrowia,

h) placówki medialne (radio, telewizja).

6. Jeśli miałaby Pani/miałby Pan kontynuować naukę, byłyby to studia w zakresie:
(proszę zakreślić odpowiedź lub odpowiedzi)

- a) neurologopedii,
- b) surdologopedii,
- c) gerontologopedii,
- d) różnego typu terapii logopedycznej,
- e) trudności w czytaniu i pisaniu,
- f) inne:.....

7. Czy wolałaby Pani/wolałby Pan studiować logopedię: (proszę zakreślić właściwą odpowiedź i podać uzasadnienie)

a) w systemie studiów dziennych, b) na studiach podyplomowych? Dlaczego? .....

.....

8. Jakie dodatkowe wykształcenie jest, Pani/Pana zdaniem, logopedzie szczególnie przydatne? Proszę podać typ studiów.....

.....

9. Co zmieniłaby Pani/zmieniłby Pan w programie podyplomowych studiów logopedycznych? .....

.....

10. Czy po skończeniu studiów liczy Pani/Pan na szybkie znalezienie pracy w zawodzie logopedy?

a) TAK,   b) NIE. Dlaczego? .....

.....